

МІЛІТАРИЗАЦІЯ АРКТИКИ ЯК ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація

В аналітичній записці розглядається сучасна геополітична ситуація в Арктиці, позиції та стратегії основних арктичних країн та зацікавлених держав щодо її долі, їхня військова присутність та потенціал в регіоні.

МІЛІТАРИЗАЦІЯ АРКТИКИ ЯК ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Вступ. Загальна характеристика Арктичного регіону

Арктичний регіон на початку XXI століття привертає все більше уваги провідних країн світу. Його цінність для міжнародних акторів визначається кількома факторами.

По перше, в Арктиці містяться значні *родовища природних ресурсів*, за оцінками експертів, 10-13 % нерозвіданих запасів світової нафти та 30 % – газу. Зростаюча потреба в енергоресурсах спонукає арктичні держави забезпечити свої права на потенційно багаті території. Арктика також багата й на інші види корисних копалин – зокрема, рідкі та рідкоземельні метали, руди.

По друге, надзвичайно перспективним є *освоєння північних морських шляхів* (Північного – вздовж узбережжя Євразії, та Північно-Західного – вздовж узбережжя Північної Америки), *яке несе в собі економічні вигоди*. Так, Північний морський шлях суттєво заощаджує ресурси кораблів (до 40 %), які прямують до Європи зі Східної Азії. Зміни клімату внаслідок ефекту глобального потепління роблять такий шлях безпечнішим та зручнішим – невдовзі можна очікувати, що навігація цими маршрутами буде доступною протягом більшої частини року. Це суттєво підвищить як комерційне, так і стратегічне значення регіону.

По третє, все більш прибутковим стає *рибний промисел в Арктичному регіоні*, активізація якого є також побічним наслідком кліматичних змін.

В результаті Арктика стає полем зіткнення інтересів багатьох міжнародних акторів. Перш за все, мова йде про п'ятірку арктичних країн (Російська Федерація, США, Канада, Норвегія, Данія), які мають прямий вихід до полярних територій. Північний вектор зовнішньої політики

також важливий для приарктичних держав – Швеції, Фінляндії та Норвегії. Останнім часом все більшу увагу на регіон звертають зовнішні актори – найбільш активно з них діє Китай.

Юридичний статус Арктики та система регіональних зв'язків

Юридично статус Арктики регулюється низкою міжнародних угод. До них належать документи як універсального характеру, так і спеціально прийняті задля впорядкування міждержавних відносин в регіоні.

До першої групи відноситься **Конвенція ООН з морського права 1982 року**. З точки зору застосування її принципів, в Арктиці на найбільшу увагу заслуговує статус виключних морських економічних зон та можливості їхнього розширення згідно геологічних особливостей структури континентального шельфу. Ініціатива з такого розширення може бути запропонована протягом десятилітнього періоду після ратифікації документу. Норвегія, Російська Федерація, Канада та Данія користуються таким правом. Необхідно підкреслити, що Сполучені Штати Америки підписали, втім досі не ратифікували цю конвенцію.

Серед актуальних документів другої групи варто згадати **Іюліссатську декларацію 2008 року**, яка була прийнята Данією, Норвегією, Канадою, США та Російською Федерацією. В ній сторони підтверджували готовність вирішувати спірні питання в Арктичному регіоні виключно шляхом переговорів та розвивати співробітництво в найважливіших галузях.

Важливим елементом міжнародних відносин в регіоні та майданчиком для вирішення суперечок є створена в 1996 році **Арктична Рада**. Повноправними членами цього міждержавного форуму найвищого рівня є країни, які мають території в Арктиці: Канада, Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція, Ісландія, США та Російська Федерація. Сьогодні його роль поступово збільшується, про що красномовно свідчить бажання провідних країн світу або окремих інтеграційних утворень долучитися до його роботи в статусі спостерігачів.

Іншим важливим полем для переговорів є формат **«Арктичної н'ятірки»** (РФ, США, Канада, Данія та Норвегія), призначений для врегулювання найбільш актуальних спірних питань – визначення територіальних кордонів в регіоні та забезпечення екологічних стандартів при видобутку ресурсів.

У безпековій сфері регіональні інтеграційні ініціативи представлені проектом **Північної оборонної співпраці (NORDEFCO)**, який об'єднує

країни Північної Європи (Данія – з Фарерськими островами та Гренландією, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Ісландія). Варто підкреслити, що він не є військово-політичним союзом, а лише платформою для поглиблення співпраці між країнами-учасницями.

Територіальні претензії в Арктиці

Найгострішою *проблемою міждержавних відносин в Арктиці стає прагнення окремих країн розширити свої виключні морські економічні зони за рахунок претензій на континентальний шельф*. Боротьба в цій площині ведеться на дипломатичному рівні та в науковому середовищі, де країни спонсують арктичні експедиції задля отримання доказів виправданості своїх вимог.

Російська Федерація наполягає на тому, що підводні Хребти Ломоносова та Менделєєва є природним продовженням Східно-Сибірської континентальної платформи та не можуть вважатися океанічними утвореннями Північного Льодовитого океану. Таким чином, Москва претендує на ділянку шельфу площею 1,2 млн квадратних кілометрів. Данія заявляє, що Хребет Ломоносова, який проходить через центральну частину океану, є продовженням Гренландії. Через це Копенгаген претендує на ділянку шельфу розміром приблизно в 895 тисяч квадратних кілометрів, який також включає в себе територію Північного Полюсу. Натомість Канада вважає це гірське утворення продовженням Північноамериканського континенту, що дає основу для її претензій. В рамках визначення статусу арктичного шельфу США також готуються подати власну заявку, втім, його територіальні претензії помірковані: Вашингтон претендує на розширення кордонів американської зони до 600 миль від північного узбережжя Аляски. Ця заявка вступає в протиріччя з російськими вимогами. Сьогодні суперечка між арктичними країнами щодо цих територій загострюється, втім, її основною площиною є наукова сфера,

Підходи арктичних країн щодо основних комунікаційних шляхів в регіоні, які мають глобальне значення, також *різняються*. Більша частина Північно-Західного морського шляху проходить через канадські територіальні води, що надає країні підстави претендувати на цей маршрут. Така позиція вступає у протиріччя з підходами інших регіональних акторів, в тому числі найближчого сусіда та союзника Канади – США. Подібні претензії висуваються й щодо Північного морського шляху, статус якого в

російському законодавстві визначається як «історично утворена єдина національна транспортна комунікація».

Ще одним спірним питанням в арктичних відносинах є *безпосередні територіальні суперечки між окремими країнами*. Наприклад, Данія та Канада не можуть досягнути порозуміння щодо статусу острова Ганса, розташованого в протоці Кеннеді, яка відділяє Гренландію від Канади. Обидві сторони вважають його своєю територією. Канада також має територіальні суперечки з Данією щодо кордону у морі Лінкольна та з США – у морі Бофорта. Протягом тривалого часу спірним залишалось питання демаркації російсько-норвезького кордону в Баренцовому морі. Компромісу було досягнуто лише у 2010 році. Укладена угода стала прикладом можливості конструктивного рішення проблемних питань в Арктичному регіоні.

Арктична політика Росії: імперські амбіції та активна мілітаризація

Географічне розташування Російської Федерації визначає стратегічну важливість Арктичного регіону для обороноздатності та економічної могутності держави. Обмеженість ресурсів заважала розвитку цього вектору зовнішньої політики протягом 1990-х - 2000-х років. Сьогодні Кремль активно використовує його у намаганні повернути собі статус наддержави.

Ще у 2001 році Росія направила до Конвенції ООН з морського права заявку щодо претензій на арктичний шельф. Вона була відхилена через недостатнє наукове обґрунтування, тому збирання наукових доказів російської приналежності арктичних територій стало основним напрямком активної діяльності Москви в регіоні. У подальшому претензії РФ підкріплювались як гучними політичними заявами вищого російського керівництва, так і пропагандистськими заходами, на кшталт встановлення російського прапора на дні Північного полюсу під час арктичної експедиції 2007 року. В 2015-2016 роках Москва, базуючись на результатах власних наукових досліджень, повторила свої претензії на арктичний шельф – сьогодні формальна заявка РФ перебуває на розгляді відповідних структур ООН.

У 2013 році було затверджено Арктичну стратегію Росії на період до 2020 року. Втім, навіть до її оприлюднення цей напрям залишався важливим

для Москви, а документ лише формально закріпив політику РФ щодо експансії на Північ.

Довідково: Навіть за умов складної економічної ситуації на освоєння Арктики передбачається виділення значних коштів. За інформацією віце-прем'єр-міністра РФ Д. Rogozіна, Росія спрямує на це 5 трлн рублів.

Роботи щодо виконання однієї з цілей Стратегії – забезпечення військової безпеки, охорони державного кордону шляхом підтримання необхідного рівня боєздатності військ – розпочалися ще до її затвердження. 1 грудня 2014 року у **Російській Федерації було сформоване спеціальне Об'єднане стратегічне командування «Північ»**, сферою відповідальності якого є арктичні території. Його основою стали підрозділи Північного флоту РФ, які підсилюються іншими військовими частинами – сухопутних військ, військово-повітряних сил, протиповітряної оборони тощо.

Північний флот є стратегічним компонентом російських збройних сил та найпотужнішим військово-морським підрозділом РФ. Його основною ударною силою є підводні човни¹. Надводний компонент флоту також достатньо потужний. Саме на Півночі базується єдиний російський авіаносний корабель (важкий авіаносний крейсер «Адмірал флоту Радянського Союзу Кузнецов») та три крейсери. Їх підтримують шість великих протичовнових кораблів (есмінців), дев'ять малих бойових кораблів, допоміжні та десантні одиниці. Повітряні сили Північного флоту представлені 279-м окремим корабельним винищувальним авіаційним полком у складі чотирьох ескадрилій² та 7050-ю авіаційною базою, на озброєнні якої перебувають протичовнові, патрульні, транспортні літаки та гелікоптери. Варто відзначити, що для поповнення авіагрупи єдиного російського авіаносного корабля на початку 2016 року був сформований ще один полк корабельної авіації – 100-й. Втім, сьогодні він ще не повністю укомплектований.

Окрім корабельних та авіаційних підрозділів флоту основу сил Росії в регіоні складають 80-а та 200-а окремі мотострілкові бригади. Вони зараз перебувають у стадії трансформації та перепідготовки для дій в умовах крайньої півночі. Також до складу командування «Північ» входить

¹ Вісім атомних підводних човнів стратегічного призначення з балістичними ракетами, чотири атомні підводні човни з крилатими ракетами, тринадцять атомних торпедних підводних човнів, вісім дизельних торпедних підводних човнів

² Дві ескадрильї літаків Су-33, одна ескадрилья навчально-тренувальної модифікації літаків Су-25, одна ескадрилья літаків Міг-29

61-а окрема бригада морської піхоти, підрозділи забезпечення та берегової охорони.

Протиповітряну оборону російської Арктики забезпечує сформована наприкінці 2015 року 45-а армія військово-повітряних сил та протиповітряної оборони. Одним з її завдань має стати відновлення повноцінного радарного контролю за північним узбережжям Російської Федерації, який був втрачений на початку 1990-х років. На озброєнні сил ППО знаходяться в тому числі винищувачі-перехоплювачі *MiG-31* та комплекси *C-400*.

Довідково: Серед перспективних проектів, які реалізуються в РФ для нарощування арктичних потужностей, є розробка автономного безпілотного підводного апарату «Клавесін», який може використовуватися в пошуково-дослідницьких роботах.

Росія активно розвиває військову інфраструктуру на Півночі. Передові бази створюються на архіпелазі Земля Франца-Йосифа, Новій Землі, Новосибірських островах, островах Врангеля, Чукотці. Військове планування передбачає відновлення чотирнадцяти аеродромів, покинутих після розпаду СРСР.

Можна з впевненістю говорити, що Російська Федерація за рахунок такої активної політики претендує на отримання військової переваги над іншими країнами Арктичного регіону. Саме її зусилля запустили процес мілітаризації Арктики, на який змушені були реагувати інші країни. Окремо слід підкреслити, що Москва володіє найбільшим у світі флотом криголамів. Перевага у цьому компоненті є абсолютною – так, лише РФ має атомні криголами. Це створює для Росії надзвичайно сприятливі умови для реалізації своєї політики в регіоні.

Арктична політика США: північний бастион національної оборони

Сполучені Штати Америки визначають свій арктичний сектор як територію Аляски на північ та захід від рік Поркьюпайн, Юкон та Кускокуім, Алеутські острови та прилеглий морський простір. Площа полярного сектора Сполучених Штатів становить близько 8 % Арктики. Кордони з Російською Федерацією в регіоні були проведені ще у 1867 році, у процесі продажу Аляски. В 1990 році країни підписали Угоду щодо розмежування економічних зон та континентального шельфу в Чукотському та Беринговому морях. Втім, цей документ й досі не ратифікований російським парламентом.

Сьогодні Вашингтон не має прямих територіальних претензій до сусідів (хоча невизначеність існує в американсько-канадських та американсько-російських відносинах), *однак намагається підвищити свою військову присутність у регіоні*. В цілому можна стверджувати, що *Арктика не входить до переліку першочергових цілей американської зовнішньої політики, однак вона є елементом загального стратегічного бачення*. Присутність у регіоні американського ВМФ є важливим фактором глобальної гегемонії США у світовому океані. Розвиток протиповітряних та протиракетних засобів на Півночі захищає територію держави від можливого нападу. З часів «холодної війни» Арктика є для США ареною протистояння з Північним флотом РФ та лінією оборони проти російських стратегічних ядерних потужностей. При цьому американські протиповітряний та протиракетний компоненти функціонують у партнерстві з Канадою в рамках діяльності Командування повітряно-космічної оборони Північної Америки (NORAD).

У рамках підходу до вирішення глобальних проблем в регіоні американці пропонують визнати нейтральний простір на самому Північному полюсі площею 3 млн квадратних кілометрів. Природні ресурси в цій зоні мають використовуватися всіма суб'єктами міжнародних відносин. Таким чином Вашингтон намагається подолати негативні наслідки свого обмеженого географічного становища в Арктиці – економічна могутність дозволить американцям міцно закріпитися у нейтрально-міжнародних водах, за умови визнання їх такими.

В 2009 році у Вашингтоні було затверджено ключовий документ, який визначав американську політику в Арктиці щодо захисту національних інтересів держави – Президентську директиву з національної безпеки № 66. У розвиток цього документу в травні 2013 року була прийнята ***Стратегія США для Арктичного регіону***. Вона визначала пріоритетами американської політики в Арктиці забезпечення суверенітету над Аляскою і водами навколо неї та визнання принципу «свободи морів» для Північного Льодовитого океану. Документ підкреслював, що США є приарктичною державою з широкими, фундаментальними інтересами в регіоні у сфері національної безпеки, які готова захищати – як самостійно, так і в союзі з іншими країнами. Задля цього планується використовувати такі методи стратегічного стримування як розгортання комбінованих сил, мережі військових баз та системи ракет-перехоплювачів по периметру національного кордону.

Центром військової присутності США в Арктиці є Аляска. Саме на її території були розгорнуті перші елементи протиракетної оборони в Північній Америці. На півострові розташовані три бази сухопутних військ та три бази ВПС. Загальна чисельність американських військовослужбовців, що служать на цих об'єктах, становить близько 27 тисяч осіб. Сухопутні сили американських збройних сил в регіоні складаються з трьох бригад. Військово-повітряні сили на Алясці представлені двома ескадрильями винищувачів п'ятого покоління *F-22* та однією ескадрильєю винищувачів *F-16*, а також патрульними та транспортними літаками. В майбутньому планується розмістити на Алясці ще дві ескадрильї новітніх літаків *F-35*. Американські підводні човни регулярно здійснюють походи в полярні води. Таким чином, в суто військовій площині американській контингент на Алясці становить значну силу, з якою мають рахуватися інші держави регіону.

Разом з тим, США суттєво відстають у такому важливому інструменті реалізації арктичної політики як флот криголамів, маючи на активній службі Берегової охорони лише два кораблі такого призначення, здатні діяти в полярних широтах³. Задля вирішення цієї проблеми розроблено програму перспективних проектів, які можуть бути реалізовані на початку 2020-х років.

Арктична політика Канади: внутрішня справа північної країни

Канада займає основну частину північних територій Північної Америки. Площа її полярних володінь становить 1,43 млн кв. км. Острови Канадського архіпелагу розташовані в басейні Північного Льодовитого океану, що надає географічне обґрунтування амбіційній політиці Оттави щодо Арктики. В грудні 2013 року канадський уряд заявив про свої претензії на розширення національної економічної зони, включаючи територію Північного полюсу. При цьому експерти відзначали, що *канадські претензії базуються у більшій мірі на політичних, а не на економічних факторах.*

Демонстрація прапора в Арктиці та захист державної безпеки в регіоні є пріоритетом північної політики Канади. Особливо активно така позиція проявилась за часів правління консервативного уряду під керівництвом С. Харпера. В цьому контексті канадський міністр оборони П. Маккей наголошував, що Арктика є важливою складовою частиною держави, і що канадська присутність в регіоні буде збільшуватись. Можна сказати, що для Оттави цей вектор був частиною не зовнішньої, а внутрішньої політики.

³ *Polar Star* та *Healy*

Разом з тим, *зміна кабінету може вплинути на позицію Канади в арктичних питаннях*. В проектах оновлення оборонної стратегії країни підкреслюється, що Арктика залишається для Канади пріоритетним напрямком зовнішньополітичної діяльності. Втім, від нового ліберального уряду під керівництвом Дж. Трюдо можна очікувати трансформації формату відносин з суперниками. Якщо консерватори були стійкими супротивниками російських ініціатив, то ліберали погоджуються на часткове відновлення контактів з Москвою задля конструктивного вирішення північних проблем. Цьому сприяє й об'єктивна схожість позицій Москви та Оттави в питаннях контролю над морськими транспортними маршрутами та небажання розширення кола арктичних держав.

У відповідності до чинної оборонної стратегії Канади 2008 року, національні збройні сили повинні демонструвати свою присутність в регіоні та бути здатними захищати канадські арктичні території. Задля підвищення готовності діяти в складних кліматичних умовах канадські військові проводять регулярні тренування та готують резервістів до дії за Полярним колом. Так, з 2007 року канадський військово-морський флот та берегова охорона беруть участь в навчаннях «Нанук». До участі в цих заходах запрошуються й представники інших арктичних країн, які є союзниками Канади по НАТО (США, Данія). Союзницькі зобов'язання грають важливу роль у забезпеченні північних кордонів Канади – її повітряний простір захищає вже згадане NORAD.

В 2010 році уряд С. Харпера затвердив програму запуску військових спостережувальних супутників, які в тому числі наглядають за Арктикою. В січні 2015 р. було підписано контракт на будівництво в Галіфаксі шести полярних патрульних кораблів класу *Harry DeWolf*. Зазначені човни, які мають криголамні можливості, суттєво вплинуть на спроможність Канади діяти в Арктиці. Перший корабель цього класу буде збудовано у 2018 р., у тому ж році буде добудовано арктичну базу Канади Нанісівік, розташовану на півночі країни на Баффіновій Землі. Вона й має стати місцем базування патрульних кораблів-криголамів⁴. На додаток до реалізації цього проекту ініціюється створення військового тренувального центру в селищі Резольют на острові Корнуолліс.

⁴ Варто відзначити, що початкові амбітні плани розбудови повноцінної військово-морської бази були переглянуті в бік скорочення масштабів будівництва – на сьогоднішній день планується створити в Нанісівіку лише станцію заправки патрульних човнів

Консерватори планували до 2025 року здійснити суттєве збільшення оборонного бюджету країни, лєвова доля якого мала спрямовуватись на підвищення бойових можливостей на північних територіях. Прихїд до влади кабїнету Дж. Трюдо змістив прїоритети – відтепер військовї витрати підлягають ретельному аналізу та реальному скороченню. В рамках такого підходу вже була ініційована відмова від закупівлі в США новїтніх та коштовних літаків F-35. Не вистачає фїнансування й на реалїзацію запланованого широкого оновлення корабельного складу канадського ВМФ. Це може безпосередньо вплинути на позиції країни в Арктиці, оскїльки флот є надзвичайно важливим інструментом захисту національних інтересів в цьому регіонї.

Арктична політика Норвегїї: прїоритетний регіон у сферї безпеки

Арктичний напрям протягом останніх рокїв залишався прїоритетним для зовнішньої політики Норвегїї. У розвиток північних регіонів вкладалися значні кошти, і це зумовило бажання Осло брати активну участь у вирїшенні регіональних питань. Протягом тривалого часу країна не могла узгодити розмежування державного кордону з Росїєю в Баренцовому морї – але на початку XXI столїття проблему було вирїшено. У той же час, незважаючи на важливість економічних зв'язків з РФ, Норвегїя стала однією з країн, *безпекова політика* яких стала визначатися сучасною агресивною політикою Москви. Сьогодні зусилля норвезької влади спрямовуються на *модернізацію оборонної політики держави та перенесення зусиль оборонного будівництва на Північ*.

Згідно з планом розвитку сектору безпеки і оборони на 2017-2020 роки міністр оборони Норвегїї наполягає на підвищенні оборонних видатків. Наприкінці цього терміну вони мають досягнути 7 млрд доларів США на рік. Рациональне витрачання коштів все ще залишається важливим завданням норвезького уряду⁵, однак це не має заважати підсиленню арктичного напрямку оборони держави. Підвищена увага до цього регіону була підтверджена ще в 2009 році, коли Об'єднана штаб-квартира норвезьких збройних сил була переведена з м. Ставангер на північ країни до м. Буде.

У Норвегїї планується здійснити масштабну військову реформу, тривалість якої може становити від 10 до 20 рокїв. Основою оборонного планування Норвегїї залишається відданість союзницьким зобов'язанням у форматї євроатлантичного партнерства. В той же час *Норвегїя має*

⁵ Скороченню підлягає 11 військових об'єктів

підтримувати потенціал своїх збройних сил на такому рівні, щоб забезпечити належну відповідь на загрози протягом перших етапів конфлікту. Згідно з планом розвитку норвезьких збройних сил, планується здійснити декілька структурних змін в оборонній системі країни.

Довідково: Підсиленню підлягає північний гарнізон в Сьор-Варангері, на кордоні з РФ. Відтепер планується розмістити там повноцінну батальйонну групу. Роти прикордонників підсилять дві роти легкої піхоти. Підрозділ матиме в своєму розпорядженні протиповітряне та протитанкове озброєння. Основний бойовий підрозділ норвезької армії – бригада «Норд» – буде підсилений протиповітряним батальйоном у складі трьох батарей. В артилерійському батальйоні бригади планується створити батарею РСЗО.

Норвегія прагне модернізувати свої військово-повітряні сили. Вона залучена до програми закупівлі американського літака п'ятого покоління F-35. Всього планується закупити 52 машини. Вони будуть спеціально модернізовані для виконання бойових завдань в складних північних кліматичних умовах. Протичовнові завдання в норвезьких ВПС виконують шість патрульних літаків *Lockheed P-3 Orion*. Загроза з боку російського Північного флоту вимагає заміни цих старих машин новими моделями. Найбільш вірогідним виходом з ситуації може стати закупівля нових літаків *Boeing P-8 Poseidon*. Норвегія також планує модернізацію свого гелікоптерного парку.

Протиповітряна оборона країни підсилюється формуванням додаткового батальйону, озброєного норвезькою протиповітряною системою *NASAMS 2*. У подальшому планується вдосконалити систему протиповітряного захисту країни за рахунок прийняття на озброєння нових ракет великої дальності. Вони мають концентруватися навколо норвезьких авіабаз в Ерланні та Евенесі.

Корабельний компонент ВМФ Норвегії в цілому відповідає сучасним завданням⁶. Втім, підводний та мінний флоти Норвегії вимагають підвищення ефективності. Щодо першого вже зроблені конкретні кроки. Сьогодні до його складу входять шість човнів типу *Ula*, які мають бути замінені чотирма човнами нової моделі у період між 2025 та 2030 роками.

Традиційно одним із завдань Норвегії в рамках союзницьких зусиль була розвідувальна діяльність щодо активності Північного флоту спочатку СРСР, а потім – РФ. Мова йде про його підводні сили, які становлять

⁶ Його основу складають п'ять фрегатів типу *Fridtjof Nansen* (у складі флоту з 2006-2011 років) та шість корветів типу *Skjold* (у складі флоту з 1999-2012 років). Останні є найшвидшими військовими кораблями в світі, та, незважаючи на малі розміри, становлять потужну силу.

стратегічну загрозу для НАТО. Сучасна активізація російського ВМФ в Північних водах вимагає адекватної реакції. Вона проявляється в будівництві нового судна для норвезької розвідки – *Marjata IV*.

Арктична політика Данії: великі претензії – малі сили

Присутність Данії в Арктиці забезпечується контролем за датськими віддаленими територіями з широкими правами самоуправління – Гренландією та Фарерськими островами. *Інтереси цієї держави в регіоні полягають у захисті цих територій та виключних морських економічних зон навколо них, а також у розширенні останніх* за рахунок контролю над континентальним шельфом (згідно з Конвенцією ООН 1982 року). Заявку з датськими претензіями щодо цього було подано 14 грудня 2014 року.

З метою підвищити статус Данії в Арктиці та захистити права та інтереси держави у цьому регіоні, в серпні 2011 року було прийнято спеціальну Стратегію, яка визначила розвиток північного зовнішньополітичного вектору на наступні десять років. Її метою було посилення статусу країни як впливового гравця в регіоні.

Датське оборонне планування щодо північних територій передбачало визначення чітких завдань для національних збройних сил та концентрувалось навколо чотирьох ініціатив, які були окреслені в Оборонному плані країни на 2010-2014 роки.

По-перше, у 2012 році було здійснено структурну перебудову командної ланки збройних сил держави. *На зміну Острівному Командуванню Фарер та Острівному Командуванню Гренландії прийшло об'єднане Арктичне командування*, покликане забезпечити сталі зв'язки між місцевою владою та датськими збройними силами. Його штаб-квартира розміщується у столиці Гренландії м. Нуук. Подібне реформування з одного боку оптимізувало командну ланку, з іншого – підкреслило оновлений погляд Копенгагена на свої північні кордони, де традиційні адміністративні структури було замінено загальнорегіональною.

По-друге, було прийнято рішення про створення *Арктичних Сил Реагування* як адекватної відповіді на потенційні загрози в регіоні.

По-третьє, військові аналітики провели *дослідження статистики судноплавства навколо Гренландії*, обсяги якого постійно збільшуються.

По-четверте, було проведено *всебічний аудит цілей та завдань датських збройних сил в Арктиці*.

Аналізуючи сучасний стан *збройних сил Данії*, необхідно підкреслити, що вони *володіють обмеженим потенціалом для активних дій на Півночі*. Сухопутні та військово-повітряні сили країни розмішуються переважно в Європі та навряд чи здатні вплинути на військову ситуацію в Арктиці. Теоретично сили ВПС можуть бути перебазовані на Північ – втім, це навряд чи зможе суттєво вплинути на розподіл сил в регіоні. Окремі заходи в цьому контексті проводяться⁷, проте вони в основному мають пропагандистський характер або спрямовані на підготовку до потенційного підсилення Північної оборони, яка наразі практично відсутня.

Єдиною ланкою датських збройних сил, яка вже сьогодні на практиці стоїть на захисті арктичних інтересів держави, є військово-морський флот. Після закінчення «холодної війни» він пройшов кілька етапів скорочення. Сьогодні у ньому проходять службу три тисячі військовослужбовців. Організаційно сили флоту розділено на дві ескадри. Перша ескадра базується в м. Фредеріксхавн в північній Данії. Її завданням є захист датських територіальних вод, у тому числі – навколо Гренландії та Фарерських островів. Таким чином, саме вона є основним вартовим арктичних інтересів Данії. До її складу входить низка патрульних кораблів. Найбільшими з них є чотири кораблі типу *Thetis*, побудовані на початку 1990-х років спеціально для океанського патрулювання на Півночі. Конструкторські особливості корпусу дозволяють їм пробивати собі шлях через льодове покриття товщиною до 80 сантиметрів. Іншими бойовими одиницями, спроектованими для патрулювання узбережжя Гренландії, є кораблі типу *Agdlec*⁸. Сьогодні відбувається процес їхньої заміни на більші та потужніші кораблі типу *Knud Rasmussen*. В Арктичних водах зазвичай знаходяться 1-2 крупних кораблі датського флоту, що забезпечує його символічну присутність в регіоні.

Саме до складу військово-морського флоту Данії відноситься єдиний підрозділ національних збройних сил, який на постійній основі несе службу на північних кордонах держави. Мова йде про лижний патруль «Сиріус». Цей елітний підрозділ здійснює патрульні, розвідувальні та рятувальні функції в суворих кліматичних умовах Північних та Східних районів Гренландії, забезпечуючи таким чином суверенітет Данії над цими територіями.

⁷ Так, в 2014 році датські *F-16* вперше здійснили польоти над Гренландією з тестово-тренувальною метою

⁸ В строю – один з трьох побудованих

Внутрішнім фактором підвищення обороноздатності Данії на Півночі датське оборонне планування вважає широке залучення місцевого населення Гренландії та Фарерських островів до вирішення оборонних питань.

Арктична політика Фінляндії, Швеції та Ісландії

Фінляндія оперативно модернізує свою стратегію щодо Арктики. В останній редакції відповідної Стратегії 2013 року підкреслюється, що прибережні держави Арктичного регіону підвищують свою військову присутність у ньому. За цих умов ***Фінляндія має приділяти особливу увагу безпековій проблематиці в Арктиці.*** Її політика має засновуватись на комплексному підході та співпраці з союзниками та партнерами. Можливість військового конфлікту в регіоні визначається як незначна, втім, підкреслюється, що фінські збройні сили мають чудову підготовку та досвід дій в складних північних умовах. Також відзначається наявність у Фінляндії тренувальних полігонів, які країна пропонує використовувати державам-партнерам задля підвищення їхнього арктичного потенціалу.

Уряд **Швеції** затвердив Арктичну стратегію держави в травні 2011 року. Стратегія ***визначає три основних напрями шведської політики в регіоні – боротьбу з кліматичними загрозами, забезпечення економічного розвитку та захист прав місцевого населення.*** В документі підкреслюється, що Швеція намагається сприяти вирішенню міждержавних суперечок в Арктиці виключно мирними засобами. Не маючи прямого виходу до Північного Льодовитого океану, країна не може пред'явити юридично підкріплених територіальних претензій в регіоні. Натомість, вона розглядає Арктику як важливий у геополітичному вимірі регіон і вважає за необхідне зберігати та розширювати свою присутність у ньому. Агресивні дії Російської Федерації вимагають від Швеції більшої уваги до військового компоненту національної політики. Це підштовхує Стокгольм до активізації співпраці з сусідами, насамперед – з Фінляндією, та безпековими структурами на кшталт НАТО. Втім, ключовим регіоном для Швеції залишається Балтика, а не Арктика.

Не маючи серйозного військового потенціалу, **Ісландія** не має претензій до інших країн Арктичного регіону та не висуває специфічних вимог щодо розподілу арктичних ресурсів. За цих умов арктична політика Рейк'явіка зорієнтована на розбудову регіональних відносин в багатосторонньому взаємовигідному форматі. ***Ісландія наголошує на необхідності активізувати торговельно-економічне партнерство***

арктичних країн, підсилити потенціал регіональних утворень на кшталт Арктичної ради, вирішувати всі територіальні суперечки відповідно до нормативних актів ООН, не допустити мілітаризації регіону. Основними партнерами у цій сфері вона вважає Фарерські острови та Гренландію, що обумовлено як географічним фактором, так і стратегічними міркуваннями.

Арктика у зовнішньополітичній діяльності КНР

Китай не робив офіційних заяв щодо власної арктичної стратегії. Втім, *політика Пекіну останніх років демонструє його бажання закріпитися у регіоні.* Позиція китайських експертів щодо Арктики різко відрізняється від традиційного підходу КНР щодо поваги до суверенітету держав. Натомість проголошується, що цей регіон не належить жодній державі та є власністю всіх народів світу.

Зацікавленість КНР Арктикою обумовлена кількома факторами. Перш за все, Китай намагається зберегти високі темпи розвитку національної економіки за рахунок північних енергоресурсів. Китайська академія наук відзначає, що розробка полярних родовищ дозволить забезпечити від 50 до 60 % потреб країни у цій сфері. Також Пекін надзвичайно зацікавлений у використанні Північного морського шляху як безпечнішого та коротшого маршруту постачання товарів з Азіатсько-Тихоокеанського регіону до Європи.

На державному рівні арктичну проблематику в Китаї розробляє Китайська адміністрація у справах Арктики та Антарктики, яка є частиною Державного океанологічного управління. Також цією темою займається низка наукових установ.

Згідно з Конвенцією ООН з морського права, Китай не може висувати претензії щодо розподілу шельфових багатств Арктики, оскільки не є арктичною державою. Пекін не задоволений таким станом справ – в його інтересах перегляд положень міжнародного права з цього приводу. Він виступає проти «приватизації» арктичних транспортних артерій окремими країнами та національних претензій на шельфові території.

Сьогодні діяльність КНР в регіоні концентрується у площині м'якої сили та економічних відносин. Китай намагається долучитися до роботи регіональних структур та виступити партнером арктичних країн у розробці природних ресурсів.

У той же час КНР прагне забезпечити свою територіальну присутність на Крайній Півночі. Першим напрямком такої діяльності є активізація наукових досліджень в Арктиці: у регіоні з 2003 року працює китайська арктична науково-дослідницька станція «Хуанхе»; країна розбудовує флот криголамів.

Довідково: На даний момент єдиним китайським науковим кораблем, який може діяти в північних широтах, є криголам Хуе Лонг. Він був побудований в Херсоні (Україна) та придбаний КНР в 1994 році.

Другим напрямком є намагання отримати у володіння арктичні землі. **Китай неодноразово ініціював переговори з країнами регіону щодо купівлі частини їх територій у Арктиці.** В період світової фінансової кризи подібна пропозиція була зроблена Ісландії, яка на той час потерпала від економічних проблем. Китайці прагнули викупити 300 квадратних кілометрів ісландської території, на якій у перспективі планувалось збудувати порт. Лише тиск з боку США та Великобританії, які не бажали перетворення КНР на арктичну державу, завадив реалізації цієї оборудки.

Висновки

Сьогодні цінність Арктики визначається її природними багатствами та транспортними комунікаціями. Контроль над ними викликає суперечки у міждержавних відносинах. Активізація російської політики в регіоні та ініційоване Москвою нарощування військової присутності викликає обґрунтоване занепокоєння інших держав та загрожує всебічною мілітаризацією Арктики. Разом з тим, важкі кліматичні умови регіону та складнощі освоєння його ресурсів створюють підстави для прогнозів щодо продовження мирного розв'язання суперечок.

Позиції основних регіональних гравців щодо Арктики мають свої відмінності. Для РФ забезпечення присутності на Півночі – ще один шлях до повернення статусу глобальної потуги. США розглядає Арктику як передовий бастион оборони Північноамериканського континенту, при цьому її місце в структурі зовнішньополітичних пріоритетів поступається іншим регіонам світу. Натомість для Канади Арктичний регіон через його географічне розташування є природним джерелом економічних багатств та сферою першочергової уваги з дипломатичної та військової точок зору. Норвегія також прагне покращити своє економічне становище за рахунок арктичних ресурсів. При цьому вона розглядає арктичний напрям як джерело загрози власній національній безпеці та відповідно розподіляє свій

військовий потенціал. Данія намагається отримати свої дивіденди від арктичних володінь, втім, її обмежені військові можливості залишають її в становищі слабого гравця в регіоні. Подібну роль відіграють й три приарктичних країни – Швеція, Фінляндія та Ісландія. У той же час, в Арктиці активізуються зовнішні гравці – насамперед Китай. Пекін за рахунок гнучкої політики, у тому числі – через співпрацю із слабшими регіональними акторами, намагається також включитися в боротьбу за арктичні багатства.

Суттєво розрізняються й позиції провідних гравців регіону щодо залучення зовнішніх міжнародних організацій до вирішення арктичних проблем. Наприклад, Росія та Канада активно виступають проти участі НАТО в цих процесах. Натомість, Норвегія прагне підключити Північноатлантичний альянс до арктичного формату. Данія виступає в ролі північного провідника політики Європейського Союзу.

Арктика перебуває поза зоною пріоритетних інтересів України. Значення регіону для Києва визначається виключно його стратегічною важливістю для Росії – країни, яка анексувала частину української території та продовжує агресивну політику щодо нашої держави. Таким чином, арктичний вектор зовнішньополітичної діяльності України має стати допоміжним напрямком протистояння глобальним планам Москви.

Рекомендації

1. Адміністрації Президента України, Апарату Ради національної безпеки і оборони, Міністерству закордонних справ України необхідно активізувати діяльність з дослідження та висвітлення російської мілітаристської діяльності в Арктиці на міжнародній арені, сприяти (у тому числі – за рахунок членства в Раді Безпеки ООН на 2016-2017 роки) консолідації антиросійських регіональних сил.

2. Міністерству інформаційної політики України варто використовувати російську арктичну політику як приклад агресивності та неадекватності Кремля поряд з подіями в Україні та Сирії.

3. Міністерству економічного розвитку і торгівлі, Міністерству енергетики та вугільної промисловості України слід вивчити можливість залучення українських компаній до реалізації перспективних економічних проектів в Арктиці, у першу чергу з країнами, які сьогодні виступають нашими союзниками та партнерами.

4. ДК «Укроборонпром» варто вивчати північні збройні ринки та сприяти налагодженню партнерських зв'язків між українськими

підприємствами оборонного сектору та потенційними партнерами з Арктичного регіону з метою залучення вітчизняних компаній та виробничих потужностей до виконання окремих елементів програм з підвищення їхнього бойового потенціалу.

5. Доцільно також запропонувати український досвід протистояння російській гібридній агресії країнам Арктичного регіону, яким Кремль може потенційно загрожувати (Норвегія, Фінляндія, Данія, Швеція).

Відділ проблем зовнішньої політики та
міжнародної безпеки
(М.О. Замікула)